

BROX OG DISTRIKTS- POLITIKKEN: PÅ SPORET AV DEN TAPTE TID

*Bjørn Hersoug og Peter Arbo, Norges fiskerihøgskole,
UiT Norges arktiske universitet*

I dette kapittelet er temaet den distriktpolitiske arven etter Brox. Utkantenenes skjebne var et tema som han kom tilbake til flere ganger, men de mest sentrale bidragene ble skrevet i perioden 1966 til 1984.¹ De handlet alle om Nord-Norge og den statlige politikken for å utvikle en svakt industrialisert region.

Vi starter kapittelet med å redegjøre for Brox' viktigste bidrag på det distriktpolitiske området. Dette skjer gjennom en oppsummering av to av hans sentrale bøker. Deretter plasserer vi arbeidene i en større politisk og faglig kontekst, der vi også kommer inn på hvilket politisk gjennomslag Brox fikk. Til slutt tar vi opp noen sentrale samfunnsendringer som Brox i stor grad overså, før vi avslutter med noen tanker om hvilken betydning og relevans bidragene hans fortsatt har i dag.

«Hva skjer i Nord-Norge?»

Hva skjer i Nord-Norge? var Brox' store gjennombrudd. Boka var et frontalangrep på den rådende distriktpolitikken og hele forestillingen om Nord-Norge som en tilbakeliggende region. I boka tok han utgangspunkt

¹ Blant disse regner vi Brox 1966, 1968, 1969, 1972, 1978, 1980 og 1984, mens Brox 1963, 1964a, 1964b og 1989 var viktige forutgående og oppfølgende studier.

i Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge – forkortet til Nord-Norge-planen (NNP) – som var et statlig program for å fremme industriutvikling i Nord-Norge. NNP skulle bidra til økt produktivitet, redusert arbeidsløshet og nedgang i den store fraflyttingen fra landsdelen.² Programmet var virksomt fra 1952 til 1961, da det ble avløst av Distriktenes utbyggingsfond (DUF). Brox sier i boka at han vil undersøke om NNP faktisk har virket i tråd med målsettingen, nemlig å øke velstanden i Nord-Norge. Påstanden han framsetter allerede innledningsvis, er at myndighetene i liten grad har interessert seg for de *utilsiktede konsekvensene* av planen og vist manglende evne til å korrigere innsatsen i lys av hvordan tiltakene faktisk har virket.

Brox starter med å redegjøre for Nord-Norge før NNP. I 1950 bodde 75 % av befolkningen utenfor byer og tettsteder, og bortimot halvparten av yrkesbefolkningen var fiskere og bønder, gjerne i kombinasjon og med en betydelig produksjon for eget forbruk. Økonomien i bygdesamfunnene var med andre ord basert på sjark og småbruk. Ifølge Brox hadde kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935 vært gunstig for distriktene. Takket være politiske tiltak som råfiskloven, meierisamvirke og tilskudd til husbygging og nydyrking var viktige begrensninger på økonomisk utfoldelse blitt hevet, slik at mange nye hushold fikk anledning til å etablere seg som selvstendige, levedyktige enheter. Nygaardsvold-fasen (1935–1950) skapte lokalsamfunn med stor sosial likhet.

Men fra omkring 1950, ifølge Brox, forlot Arbeiderpartiet Nygaardsvolds populistiske strategi til fordel for en teknokratisk linje. I NNP ble den nordnorske husholdsøkonomien gjort til selve problemet. Primærnæringene var overbefolket, og virksomheten kastet for lite av seg. Brox redegjør for NNPs virkemidler, som omfattet kapitaltilskudd via Utbyggingsfondet, skattefrihet for avsetning til fond for investeringer i Nord-Norge og ekstra bevilgninger over statsbudsjettet til utbygging av infrastruktur (kraftforsyning, kommunikasjoner og yrkesutdanning). Disse virkemidlene dreide seg i stor grad om å legge forholdene til rette for ekspansjon i private *bedrifter*, der fiskarbøndene var potensiell arbeidskraft. Brox viser også hvordan landbruks- og fiskeripolitikken ble utformet for å fremme yrkesspesialisering og større enheter. I industripolitikken var det oppbyggingen av en filetindustri med tilhørende trålerflåte som hadde prioritet. Bank- og havfiske ble derfor favorisert på bekostning av kystnært sjarkfiske.

² St.meld. nr. 85 (1951).

Denne politikken måtte ifølge Brox nødvendigvis komme i konflikt med fiskarbøndenes interesser. Det store flertallet ønsket å opprettholde kombinasjonsdriften og være mest mulig økonomisk selvhjulpne og uavhengige. Han slår fast at småskalafiskerne foretrekker sjarken framfor trålfiske, så fram de kan velge. Brox understreker at bygdefolket handler rasjonelt og søker å maksimere sine verdier. De velger økonomisk tilpasning og bosted etter en avveining av fordeler og ulemper. Blant fordelene ved å bli boende står ikke minst mulighetene for en delvis selvforsyning av mat (fisk, kjøtt, melk og grønnsaker) og verdien av eget hus, egen jord og egne produksjonsredskaper. Med konkrete eksempler viser Brox hvordan hushold med kontantinntekter som bare tilsvarer en tredjedel av det de kan oppnå i byen, likevel har en høyere *levestandard* i utkanten, basert på tradisjonelle yrkeskombinasjoner. Brox' påstand er at myndighetene kunne oppnådd mer velstand for utkantbefolkningen hvis de hadde investert en brøkdel av de midlene som gikk til økt spesialisering i jordbruk og fiske, til bedring av produksjonsutstyret for kombinasjonsbrukerne.

Brox stiller også det nesten blasfemiske spørsmålet om veier og skoler er fornuftige investeringer i den økonomiske utviklingen av Nord-Norge. Igjen er spørsmålet hva som er alternativ bruk av midlene. Brox hevder at midlene ville vært bedre investert i å forbedre husholdenes tilpasningsbetingelser, ettersom utbygging av veinettet bare kan gagne noen få, utvalgte bygder, mens utbygging av skolevesenet i stor grad bidrar til å kanalisere ungdom *ut* av bygda.

Konklusjonen Brox trekker, er at sett i forhold til visjonen om det gode samfunn kan ikke tiltakene under Nord-Norge-planen bedømmes som annet enn «fullstendig mislykket».³ Spissformulert: Planen bidro til en strukturrasjonalisering som gjorde stadig flere nordlendinger avhengig av lønnsarbeid i byer og tettsteder.

Andre del av boka omhandler det Brox setter opp som alternativ til NNP. Hovedpoenget er at fokus må være på hushold og lokalsamfunn, ikke på bedrifter, bransjer og større regioner. Rent konkret foreslår Brox en større satsing på husflid og småindustri, med statlig hjelp til å organisere omsetning via en omsetningssentral. Videre framholdes nabosamvirke som en mulig modell både innen jordbruk og fiske, men med større innsats for å løse de organisatoriske problemene som oppsto i samvirkebevegelsen (prioritering av utbytte versus mer langsiktig investering). Et

³ Brox 1966: 123.

tredje forslag er satsing på desentralisert industri. Felles for alternativene som Brox skisserer, er at det inntektsgivende arbeidet kan kombineres med opphold i bygda og med husholdets øvrige gjøremål.

Avslutningsvis understreker Brox forskjellen mellom teknokratisk og populistisk planlegging, som i sin natur er bygget på ulike oppfatninger av virkeligheten. Sentralt blir hvem de som planlegger, identifiserer seg med. Her avrunder Brox med et tema som skulle bli helt sentralt for hans politiske og faglige virke i de kommende tiårene, nemlig at «planlegging må stå under kontroll av de som får føle følgene av de tiltak som planlegges».⁴ Videre tar han til orde for et populistisk program som kan danne grunnlaget for en rødgrønn koalisjon på samme måte som i 1935. Og Brox stopper ikke der, men foreskriver også en populistisk bistandspolitikk som kan bistå tidligere koloniland med å organisere tiltak som kommer fattige bønder og fiskere til gode. Til syvende og sist er både Nord-Norge-planen og utviklingshjelp et spørsmål om å endre maktforholdet mellom grupper i samfunnet. Det «er ikke et 'teknisk' eller 'fag-økonomisk' problem, men et spørsmål om å skape politiske koalisjoner som kan gjennomføre et populistisk program».⁵

I årene som fulgte, kom det en rekke nye publikasjoner med gjennomgående samme budskap. Brox ble også mer opptatt av å studere hva som hadde formet bosettingsmønsteret i Nord-Norge over tid. Dette ble oppsummert i boka *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*,⁶ som gir en overgripende analyse av hele perioden 1935–1984.

«Nord-Norge: Fra allmenning til koloni»

Brox inndeler Nord-Norges historie siden mellomkrigstiden i tre faser med hver sin underliggende økonomiske logikk. Overskriftene er: «Småbrukersamfunnet (fram til 1950)», «Økonomisk ekspansjon, tettstedsvekst og avfolkingstendenser (1950–1970)» og «Bosettingsmønsteret konsolideres (1970–1984)». I boka viser han hvordan landsdelen er blitt stadig tettere integrert i det norske storsamfunnet, og han peker på viktige endringer i den norske styringsmåten. Beskrivelsen av de to første fasene er i stor grad en repetisjon av *Hva skjer i Nord-Norge?*, men med enkelte modifikasjo-

⁴ Brox 1966: 181.

⁵ Brox 1966: 200.

⁶ Brox 1984.

ner i lys av den debatten som hadde vært siden 1966. Nå snakker han for eksempel ikke lenger om populisme versus teknokrati, og han erkjenner at Arbeiderpartiets fiskeripolitikk var et kompromiss mellom ulike krefter. Den havgående flåten ble styrket, men det ble også tilrettelagt for en ekspansjon i kystflåten.

Brox slår fast at Nord-Norge i hele perioden fra 1800 til 1950 hadde en raskere befolkningsvekst enn Sør-Norge. Hovedgrunnen var de rike og lett tilgjengelige naturressursene. Fram til 1950 foregikk det en konsolidering av det desentraliserte Småbruker-Nord-Norge.

I den neste fasen var det næringslivet i byer og tettsteder som vokste, godt hjulpet fram av NNP og nye økonomiske spilleregler som fremmet kapitaldannelse i sentrumsnæringene. Samtidig økte fraflyttingen fra utkantene. Brox viser at det først og fremst var ungdommen som reiste, og ikke etablerte familier som hadde investert i småbruk og sjark. Men sviktende rekruttering betydde at mange bygdesamfunn ville bli dømt til avfolking. Brox så for seg en selvforsterkende prosess: Fraflyttingen fjernet etter hvert grunnlaget for skole, landhandel, lokalbåtanløp og poståpneri, og til slutt flyttet alle. En ytterligere trussel var vekstsenteridéen. Mens NNP hadde lagt grunnen for en viss sentralisering, var flere myndighetsorganer, inklusive Distriktenes utbyggingsfond (DUF), opptatt av at samfunnsmessige investeringer skjedde for lite planmessig. NNP manglet en romlig dimensjon. Dette skulle nå avhjelpes ved hjelp av landsdelsplaner med utpekte vekstsentre. I Landsdelsplan for Nord-Norge, som ble lagt fram i 1972, ble det foreslått at investeringene skulle konsentreres til basisområder, det vil si sentre med minst 1000 innbyggere. En kartskisse antydte i alt 44 steder i Nord-Norge, gruppert rundt en sentrallinje fra Mosjøen til Kirkenes. På den tiden var det 87 kommuner i Nord-Norge, slik at omtrent halvparten av kommunene falt utenfor de områdene planen ville prioritere.

I den tredje fasen mener Brox at de nordnorske bygdesamfunnene ikke lenger er truet av avfolking. Omfattende veiutbygging, privatbilisme, vekst i kommunal sektor og statlige trygdeytelser har gjort det mulig å bli boende i distriktene. Dermed har det dukket opp nye distriktsproblemer, i første rekke gjennom utstrakt pendling og høy avhengighet av offentlige overføringer. Mens bosettingsmønsteret tidligere i stor grad var diktet av den egenorganiserte utnyttelsen av lokale ressurser, blir utkantbefolknin-

gens økonomiske grunnlag i dag sikret gjennom medlemskap i overlokale systemer. Folk kan bli boende, men de blir stadig mer avhengige av arbeidsmarkedene i byer og tettsteder og deres ekspanderende pendlingsomland.

Igjen vender Brox tilbake til basisnæringene jordbruk og fiske, som i denne siste perioden blir stadig mer spesialisert og i praksis lukket gjennom ulike konsesjonsordninger. Det betyr at det blir vanskeligere å overleve som fiskarbonden i ulike kombinasjonstilpasninger. Ifølge Brox mister Nord-Norge den eneste komparative fordelens landsdelen har hatt, nemlig den frie adgangen for eiendomsløse til å utnytte fiskeressursene. Det hele skjer gjennom et samarbeid mellom etablerte næringsinteresser (i fiskeri og jordbruk) og offentlige myndigheter. Kort sagt: Den segmenterte stat får mye av ansvaret for at utviklingen går sin skjeve gang. Brox vender også tilbake til hovedtesen fra forrige bok, nemlig at en bevaring av bosettingsmønsteret kunne vært oppnådd med atskillig rimeligere investeringer enn dagens investeringer i samferdsel, skole og helsestell. Brox hevder nå at utkantbefolkningen har fått investeringer i disse sektorene som en *kompensasjon* for at mulighetene i nøkkelsektorene fiskeri og jordbruk har blitt tatt fra dem. «Problemet Nord-Norge» blir dermed et aspekt av «problemet Norge» og den norske styringsmåten. Det som tidligere var en åpen allmenning, har gjennom ulike nasjonale spilleregler blitt en koloni, derav også tittelen på boka: *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*.

Brox sier tidlig i boka at han denne gangen ikke vil lansere konkrete distriktpolitiske tiltak, slik han gjorde i *Hva skjer i Nord-Norge?*. «Erfaringer har etter hvert lært meg at slike praktiske forslag bare starter ureelle og temmelig dumme debatter.»⁷ Likevel skinner det klart igjennom hva som er Brox' program, og implisitt hvilke distriktpolitiske føringer dette burde innebære. Han er opptatt av å revitalisere det selvsysselsatte bygdenæringslivet og gjenoppbygge det nordnorske bygdefolkets muligheter for å basere sin velferd på landsdelens egne ressurser, i første rekke de rike fiskeressursene. «Det trengs ikke mer enn forholdsvis små regeljusteringer, ingen revolusjon», sier Brox.⁸

⁷ Brox 1984: 15.

⁸ Brox 1984: 211.

Brox i kontekst

Brox tilhørte en generasjon av norske samfunnsforskere som sto for en problemorientert samfunnsforskning. De var opptatt av at forskningen skulle kartlegge det usynlige Norge, få fram glemte befolkningsgrupper og avdekke makt- og avmaktsforhold. Forskningen gikk gjerne sammen med et politisk engasjement, med Pax Forlag som en viktig formidlingskanal. Brox var her en av de mest aktive og slagferdige, og *Hva skjer i Nord-Norge?* var en bok som «traff» sin samtid og satte spor. I ettertid er det lett å se noen av de kontekstuelle forutsetningene.

En faktor var den økende interessen for Utkant-Norge og fraflyttingen fra distriktene. Overflytting av arbeidskraft fra primærnæringene til industri og service ble i den første etterkrigstiden betraktet som en nødvendig og ønskelig utvikling. Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge ble enstemmig vedtatt i Stortinget, og de årlige rapportene ble nærmest tverrpolitisk godkjent. Men dette gjaldt bare så lenge det ikke var noen spesifikke mål for bosettingsmønsteret. Med vekstsenteridéen og tankene om desentralisert konsentrasjon, som først ble introdusert i St.meld. nr. 29 (1963–1964), falt plutselig store områder utenfor, og myndighetene ble kritisert for aktivt å planlegge avfolking. Brox ga næring til kritikken ved å problematisere både mål og midler i distriktsutbyggingen. Nå ble bevaring og sikring av det eksisterende bosettingsmønsteret gjort til en kamp-sak. Distriktenes utvikling ble ikke minst et viktig tema i EF-striden, som fulgte etter at Stortinget i juni 1970 vedtok å søke om medlemskap i Det europeiske fellesskap (EF). Hensynet til landbruk, fiskeri og bosettingen i distriktene ble for mange de mest tungtveiende grunnene til å si nei i folkeavstemningen i 1972. Brox hadde hele veien en tydelig stemme mot norsk medlemskap, og i Nord-Norge var det et stort nei-flertall i alle de tre fylkene.

En annen faktor var den partipolitiske forankringen som Brox fikk for sine tanker. Sosialistisk Folkeparti (SF), partiet som Brox tidlig ble medlem av, var på jakt etter en innenrikspolitikk. SF var tuftet på utenriks- og sikkerhetspolitisk opposisjon. Partiet sto for en tredje, blokkuavhengig vei – mot norsk NATO-medlemskap, atomopprustning og kald krig. Partiet hadde dermed en utenriksprofil, men manglet en politikk for det norske samfunnet. Umiddelbart etter utgivelsen av *Hva skjer i Nord-Norge?* fikk Brox og hans populistiske linje fullt gjennomslag i SFs nye distriktspo-

litiske program. Her ble det lagt vekt på å bryte med den økonomiske vekstfilosofien og tankene om stordrift og sentralisering.⁹ Videre satset SF på å bygge en allianse mellom by og land, mye etter samme modell som Arbeiderpartiet hadde gjort under valget i 1933. Strategien bygde på at arbeidsfolk i byene og i distriktene hadde felles interesse av å opprettholde yrkeskombinasjoner på landsbygda, for derved å begrense tilgangen på billig arbeidskraft i byene. Dette ble seinere ført videre i SVs programmer.

Hva skjer i Nord-Norge? var likeså en del av en regional oppvåkning.¹⁰ Knut Hamsun skrev i i diktet «Nordland» (1913) at «[v]i lå der bak hundrede mile, for hele alverden gjemt».¹¹ Han beskrev Nord-Norge som en uteglemt og ukjent landsdel. Slik var det ikke lenger. Den statlige distriktpolitikken hadde definert Nord-Norge som et eget innsatsområde, og i løpet av 1960-årene fant det sted en kulturell reisning i landsdelen. Nord-Norge ble en viktigere territoriell referanse og identitetsmarkør. En rekke nye institusjoner ble etablert for å tjene landsdelen, slik som Nordnorsk kulturråd (1964), Festspillene i Harstad (1965), Universitetet i Tromsø (1968), Hålogaland Teater (1971) og Landsdelsutvalget (1974). Bruk av dialekt ble oppvurdert, og i litteratur, billedkunst og musikk var det en nordnorsk oppblomstring, som toppet seg med den nordnorske visebølgen. Boka til Brox ble her en viktig inspirasjonskilde. Den satte ikke bare Nord-Norge på kartet, men definerte landsdelen som en stolt og ressursrik region. Det nordnorske utkantsamfunnet var stedet for det gode liv.

Brox' skrifter inngikk også i en større internasjonal debatt. Etter andre verdenskrig begynte mange av de vesteuropeiske landene å føre en utviklingspolitikk overfor den nasjonale periferien. Samtidig iverksatte de en bistandspolitikk overfor den internasjonale periferien, rettet mot tidligere koloniland som nå var blitt selvstendige. Både i distriktpolitikken og i bistandspolitikken handlet det om å fremme økonomisk vekst og modernisering. Til grunn lå en forestilling om at alle samfunn ville gjennomløpe samme utvikling: fra et fattig og lavt industrialisert samfunn til et velstående og høyt industrialisert samfunn. For å få i gang en selvforsterkende vekst gjaldt det å få tilført kapital og omformet det tradisjonelle næringslivet. Felles for underutviklede land og regioner var at hindringene for utvikling ble betraktet som *endogene*, det vil si at de fantes i de tilbakeliggende områdene. Folk var bakstreverske og tiltaksløse, og det var for lite

⁹ Paulsen 1984.

¹⁰ Arbo 1997.

¹¹ Sitert i Howlid Wærp 2015: 88.

sparing og investering. De underutviklede områdene ble dermed definert gjennom alt de manglet.¹²

Denne moderniseringstenkningen ble i 1960-årene i økende grad utfordret av ulike fagmiljøer internasjonalt. Som et alternativ til moderniseringsteorien formulerte de en avhengighetsteori. De problematiserte hva utvikling var, og de snudde det hele på hodet: Hindringene for utvikling var *eksogene*, det vil si at de befant seg utenfor de tilbakeiggende landene eller regionene. Det handlet om feilslått statlig politikk, skjevt bytteforhold mellom u-landenes og i-landenes varer, internasjonal imperialisme eller andre forhold som virket utviklingshemmende. Utviklingen av sentrum og underutviklingen av periferien var dermed to sider av samme sak. Ifølge avhengighetsskolen måtte strategien være løsrivelse eller redusert avhengighet.¹³

Brox må klart kunne karakteriseres som en avhengighetsteoretiker. Han opponerte mot de økonomiske moderniseringsbestrebelsene. Han hevdet at NNP, som ville tvinge bygdefolk til å bli lønnsarbeidere, ikke hadde skjønt den landsdelen den skulle hjelpe. Han var også skeptisk til at utkantene ble tettere innvevd i overlokale systemer. «Jo sterkere lokalsamfunnet blir integrert i det økonomiske storsamfunnet, jo mer avhengig vil bygdefolk bli av avgjørelser de får stadig mindre kontroll over», skriver han i *Hva skjer i Nord-Norge?*¹⁴ Det var det moderniseringskritiske budskapet som ga boka politisk sprengkraft. Boka som kom i 1984, *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*, fikk atskillig mindre betydning, med unntak av den mer akademiske diskusjonen rundt den såkalte konsolideringshypotesen (se kapittel 5). De viktigste synspunktene til Brox var da allerede godt kjent, boka var fattig på konkrete forslag, og hele det politiske landskapet hadde endret seg – den tradisjonelle distriktpolitikken var på vei ut, og «høyrebølgen» hadde for lengst slått inn over norsk politikk.

Politisk gjennomslag

Hvilket gjennomslag fikk så Brox for sine tanker? Han fikk et betydelig gjennomslag på det ideologiske planet, men mindre når det kom til praktisk politikk. Det var også hans egen oppsummering. Han preget SFs og

¹² Rostow 1960.

¹³ Myrdal 1957, Frank 1969.

¹⁴ Brox 1966: 7–8.

seinere SVs distriktspolitiske program, og denne distriktspolitiske argumentasjonen kom til å stå sentralt i EF-kampen. Arbeiderpartiet ble også mer ivrig på å føre en distriktsvennlig politikk etter nederlaget i folkeavstemningen i 1972 og SVs valgseier i 1973. Distriktspolitikken ble imidlertid aldri en politikk som konsentrerte seg om hushold og lokalsamfunn, slik Brox ønsket. Hans største seire ble innkassert i debatten om bosettingsmønsteret og vekstsentre. I løpet av 1970-årene ble det eksisterende bosettingsmønsteret etter hvert akseptert og lagt til grunn for politikken. Det ble et mål å bevare «hovedtrekkene i bosettingsmønsteret». Samtidig ble vekstsentertanken og forslaget om å etablere basisområder i Nord-Norge i stor grad forlatt, ikke minst etter en iherdig innsats av Brox og hans kollega Handegård.¹⁵ Flere nye virkemidler ble dessuten innført i distriktspolitikken, deriblant ordningen med geografisk differensiert arbeidsgiveravgift, som raskt ble det tyngste virkemiddelet.¹⁶ Med det fikk Brox endelig gjennomslag for en av sine merkesaker, nemlig at distriktspolitikken ikke bare skulle innebære kapitalsubsidiering, men at det også måtte være anledning til å subsidiere bruken av arbeidskraft.

I næringspolitikken var gjennomslaget atskillig mindre, ikke minst i fiskeripolitikken. Med unntak av brakvalget i 1973, som også plasserte Brox på Stortinget, fikk SV aldri noe gjennomslag i fiskerikommunene og enda mindre hos fiskerne. Selv om slagordene og tankegangen i utallige protestaksjoner har vært basert på Brox og hans vyer om betydningen av et desentralisert kystfiske, så er det like fullt et faktum at det i hele etterkrigstiden fram til i dag har vært en bred konsensus om fiskeripolitikken blant samtlige partier på Stortinget, med unntak av først SF, seinere SV og, fra 2017, Rødt. Selv Senterpartiet, som har framstått som distriktenes store forsvarer, har stemt for både lukking av fiskeriallmenningen og, viktigere, fordelingen av kvotene. Skiftende regjeringer har så i all hovedsak fulgt de fordelingsnøkklene som Norges Fiskarlag har forhandlet seg fram til.¹⁷

På universitetene og i det akademiske miljø har Brox vært en toneangivende samfunnsforsker. På det nystartede Universitetet i Tromsø ble det for eksempel opprettet et eget studium i planlegging og lokalsamfunnsforskning,¹⁸ og Brox har hele tiden hatt sin trofaste tilhengerskare. Samtidig har han egget til debatt og motforestillinger.

¹⁵ Brox og Handegård 1974.

¹⁶ Teigen 2019.

¹⁷ Hersoug 2005, Christensen 2014.

¹⁸ Aarsæther 2024.

Blinde flekker

Brox fikk faglig motbør på mange punkter. Han ble tidlig kritisert for å gi et fortegnet bilde av landsdelen. Nord-Norge ble nærmest gjort synonymt med småbruk og sjark, og han skrev lite om byer og industri, som landsdelen også omfattet. Et annet ankepunkt var at han romantiserte livet på de tungdrevne småbrukene. Han ble også kritisert for å gjøre folks valg av yrke og bosted til en økonomisk kalkyle, der han så bort fra kulturelle forestillinger, verdier og forventninger, samtidig som han antok at det var en vedvarende preferanse for et uavhengig liv som fiskarbond. Overgangen «fra pliktsamfunn til mulighetstorg», som Reidar Almås¹⁹ kalte det, ble ikke fanget opp. Et fjerde punkt gjaldt Nord-Norges historie. Her ble det stilt spørsmål ved periodiseringen til Brox og betydningen han tillegger NNP og statlig politikk generelt. En litt annen kritikk gikk på det empiriske materialet, som til tider var svært selektivt. Det ble sagt at Brox generaliserte ut fra noen få kystbygder i Troms. Vi skal la disse temaene ligge, ettersom flere av dem behandles i andre kapitler. I stedet vil vi ta for oss fire transformasjoner som har gjort dagens Nord-Norge til noe ganske annet enn den landsdelen som Brox analyserte.

Nettverkssamfunnet og den digitale revolusjon

Brox var opptatt av hvordan de nordnorske kystsamfunnene ble innlemmet i større, overlokale systemer. Han beskrev dem i utgangspunktet som ganske isolerte og selvtilstrekkelige enheter, inntil de ble innhentet av lønnsarbeid og pengehusholdning, utvidete bo-, arbeids- og serviceregioner og velferdsstatlige ytelser. Men Nord-Norge har i over tusen år inngått i et internasjonalt varebytte gjennom handelen med tørrfisk og andre produkter. Landsdelen ble også tidlig underlagt kongemakt og kirkemakt, og den ble en del av nasjonen gjennom innføringen av folkeskole for alle, verneplikt, allmenn stemmerett, organisering i politiske partier og faglige organisasjoner, felles erfaringer med krig og okkupasjon og samlende markeringer og symboler som 17. mai-feiring og norske flagg.

Ikke minst har kommunikasjonsutbyggingen spilt en vesentlig rolle. På 1800-tallet ble det etablert dampskipsruter, og postgangen ble mer regulær. Hurtigruten, som ble grunnlagt i 1893, bandt kysten sammen.

¹⁹ Almås, Karlsen og Thorland 1995.

Fra slutten av hundreåret ble også telegrafstasjoner og telefonanlegg med rikstelefon satt i drift. En rekke aviser ble grunnlagt og holdt nå folk orientert om hendelser i inn- og utland. I mellomkrigstiden kom radioen. Nord-Norge fikk veiforbindelse til resten av landet i 1924, og i de neste tiårene fulgte en omfattende veiutbygging. De første flyrutene ble etablert som sjøflyruter i 1930-årene og deretter som landbaserte ruter med utbyggingen av kortbanenettet fra 1960-årene. Da startet også de første TV-sendingene i Nord-Norge. Felles for alle disse innovasjonene var at de brakte den store verden nærmere og endret tempo, tenkemåter og levesett lokalt.

I 1984 hadde vi fått våre første PC-er på UiT. Det var begynnelsen på en ny, stor omveltning – den digitale revolusjonen. I dag har vi internett, netlesere, søkemotorer, e-post, smarttelefoner, strømmetjenester, nye sosiale medier, skylagring, stordata og tingenes internett, og det diskuteres hva kunstig intelligens (KI) vil komme til å bety. Digitale tjenester og plattformer har blitt uunnværlige på alle samfunnsområder. Vi bruker dem fra morgen til kveld for kommunikasjon, informasjonssøk, handel, banktransaksjoner, offentlige tjenester, læring og underholdning.

Den digitale revolusjonen har redusert skillet mellom by og land. Med internettilgang, PC og mobil kan mange ta med seg jobben og bo hvor som helst. Under koronapandemien satt de heldige på hytta, i det minste noen dager i uka, men så langt har det ikke skjedd noen omfattende endringer av bosted eller arbeidssted. Det er i første rekke arbeidsoppgavene og kompetansebehovene som nå endres i raskt tempo. Repeterende og manuelle oppgaver blir automatisert, noe som gir økt produktivitet og verdiskaping. Det blir også skapt nye forretningsmuligheter. Mange små distriktsbedrifter driver i dag markedsføring og salg via internett, og de har selv fått tilgang til mer effektive og brukervennlige tjenester 24 timer i døgnet. Det eksperimenteres også med nye løsninger for offentlige tjenester i områder med spredt bosetting, mange eldre og stadig færre i skole- og barnehagealder.

Kort sagt: Her er både muligheter og trusler, men det er ikke tilfeldig at noe av det første perifere utkantkommuner etterspør, er god bredbånddekning. De vil styrke den digitale infrastrukturen, øke den digitale kompetansen i befolkningen og legge til rette for at lokale virksomheter kan ta del i den digitale omstillingen. Kravet er tilkobling, ikke frakobling.

«Da damene dro»

Det står lite om kvinnfolk i *Hva skjer i Nord-Norge?*. Fokus var på arbeidsplasser for *menn*, og disse ble sett som utslagsgivende for om folk ble værende eller flyttet. Boka førte i ettertid til en heftig debatt om fiskarbonden som begrep. Som opprinnelig påpekt av Saugestad²⁰ og Flakstad,²¹ var det som regel kona som var den viktigste del av «fiskarbonden», eller som det het i en seinere boktittel: *Feskarbonden og andre kvinnfolk*.²² Det kan diskuteres når husholdsøkonomien begynte å skranke, men kvinneflukten hadde definitivt startet allerede i 1930-årene, og den fortsatte etter krigen. Ifølge Elstad bidro strøm og innlagt vann til mindre behov for arbeidskraft i husholdet samtidig som utdanning og økt urbanisering medførte at jentene fikk langt flere alternativer. «Mødrene oppmuntra døtrene til å komme seg bort.»²³

Så seint som i 1984 fastholdt Brox at arbeidsplasser for menn var det sentrale, selv om det i en fotnote kom fram at han ønsket både utdanning og arbeid for kvinner. Men da hadde kvinneflukten fra landsbygda pågått i mer enn 50 år. Distriktspolitikken hadde kanskje ikke endret seg så mye, men synet på kvinner og kvinners prioriteringer hadde definitivt endret seg. Kvinneunderskuddet i mange kystdistrikter, som også Brox fant i 1984, måtte nødvendigvis ha en forklaring. Det var ikke bare mangel på arbeidsplasser som var problemet – det var også *kvaliteten* på arbeidsplassene. Fiskeindustriarbeid på den tiden var gjennomgående kaldt, fuktig og ensidig, i tillegg var det ofte permitteringer som følge av mangel på råstoff. Utdanning i skole- og omsorgsykker virket mer tiltrekkende. Framveksten av velferdskommunen medførte mange kvinnearbeidsplasser. Omsorg som tidligere var ulønnet og i stor grad skjult, ble nå omgjort til kommunale stillinger på sykehjem, aldershjem og barnehager. Det bidro utvilsomt til at flere, både hushold og enslige, kunne fortsette å bo relativt desentralisert. Men hovedstrømmen gikk den andre veien, fra utkanten til sentrum.

Brox fortsatte likevel sin insistering på at kystfiske og levering til lokale mottak skulle bidra til å konsolidere bosettingen. Ettersom et fåtall registrerte fiskere er kvinner, betyr det igjen fullt fokus på mannlige arbeidsplasser. Den filetindustrien som i 1980-årene sysselsatte mange kvinner, er

²⁰ Saugestad 1980.

²¹ Flakstad 1984.

²² Austrem og Ingebrigtsen 2001.

²³ Elstad 2023: 97.

i all hovedsak borte (reduisert fra 75 bedrifter i 1985 til 5–6 i 2025), mens arbeidsplassene i den konvensjonelle fiskeindustrien (tørrfisk, klippfisk og saltfisk) i stor grad er overtatt av fremmedarbeidere på sesongbasis. Manglende kjønnsperspektiv må nødvendigvis få konsekvenser, både når det gjelder å forstå flytteprosessene og ikke minst når det gjelder å utforme en ny distriktspolitikk.

Utdanningseksplasjonen

Da Brox gjorde sitt feltarbeid i Nord-Norge tidlig i 1960-årene, var utdanningsnivået lavt, særlig i kyststrøkene. Mange hadde bare noen få års skolegang, selv om det allerede i 1889 var blitt innført sjuårig folkeskole for alle. De få som tok sikte på en universitets- eller høyskoleutdanning, måtte reise ut av landsdelen. De fleste kvalifiserte seg for arbeidslivet gjennom *livets skole*. Det vil si at de lærte ved å ta del i arbeidsfellesskapene og tilegne seg de kunnskapene, ferdighetene og verdiene som de eldre generasjonene forvaltet, enten det var på havet eller på land. I tiåret etter 1960 skjedde det imidlertid store endringer. Det ble satset på å styrke folkeskolene utenom byene. Med niårig obligatorisk grunnskole ble også skolegangen forlenget, og det ble flere påbygningsmuligheter med nye fag- og yrkesskoler og gymnas. I tillegg fikk landsdelen universitet. Store etterkrigskull ble dermed sluset inn i et ekspanderende utdanningssystem.

Ottar Brox, selv sønn av et lærerektepar, hadde et tveydig forhold til formell utdanning.²⁴ Han pekte på at økt utdanning sikkert var viktig for økonomisk vekst og kunne være til berikelse for den enkelte. Samtidig var han skeptisk. Når de unge ble sittende flere år på skolebenken, fikk de en enveisbillett ut av bygdesamfunnene. Mange reiste bort, og de ble ikke lenger sosialisert inn i de tradisjonelle yrkeskombinasjonene. Dermed manglet de kvalifikasjonene for å overta. Den samme skepsisen kom til uttrykk i et notat til Landsdelskomiteen, der han advarte mot en rask utbygging av Universitetet i Tromsø på grunn av de negative effektene dette kunne få for nordnorske lokalsamfunn.²⁵

I dag tar de aller fleste videregående opplæring, og mer enn 40 % av alle over 16 år har utdanning fra universitet eller høyskole. Tanken om at ungdommen fra distriktene bør frarådes å ta utdanning for å bidra til å

²⁴ Brox 1966.

²⁵ Brox 1972.

bevare bosettingsmønsteret, er en fjern tanke. Lik rett til utdanning, uavhengig av familiebakgrunn, geografi og kjønn, har vært et grunnleggende prinsipp i norsk utdanningspolitikk, og utdanning har blitt betraktet som et gode, også blant bygdefolk. Her mener vi at Brox undervurderte den samfunnsomformende kraften som utdanningssystemet representerer. Utdanning har gitt den enkelte et utvidet perspektiv og større valgmuligheter. Satsingen på utdanning har vært avgjørende for å skape det avanserte velferdssamfunnet som vi i dag nyter godt av. Samtidig er det ingen tvil om at utdanning har virket sentraliserende, helt uavhengig av NNP. Det har gitt økt spesialisering og større behov for at det lokalt må finnes gode jobbmuligheter for to.

Det regionalpolitiske regimeskiftet

Brox kritiserte den tradisjonelle distriktspolitikken som la opp til en statlig forsert industrialisering av Nord-Norge. Men etter motkonjunkturpolitikken i 1970-årene og høyrebølgen i begynnelsen av 1980-årene fulgte et regionalpolitisk regimeskifte. Det var ikke lenger bare de tradisjonelle distriktene som hadde sysselsettingsproblemer. Industriområder over hele landet møtte store økonomiske utfordringer. Det var også mindre tro på at staten kunne drive næringsutvikling ovenfra gjennom lån, garantier og tilskudd. Politikken skulle nå være næringsnøytral. Næringsutvikling ble knyttet til innovasjon, som i stor grad måtte skje nedenfra. Det ble derfor mer opp til den enkelte region å fremme nyskaping og omstilling. Teknologisentre som Silicon Valley og Bostons Route 128 dannet modell, og det ble etablert forskningsparker og lansert programmer for å utvikle næringsklynger og innovasjonssystemer. Distriktspolitikken, som fokuserte på sysselsetting, bosetting og levekår i spredtbygde strøk, ble tonet ned.²⁶ I stedet ble det et mål å utvikle levedyktige regioner i alle deler av landet. Den helhetlige regionalpolitikken omfattet også storbyene, som nå ble trukket fram som viktige kunnskapssentre. Det ble lagt vekt på at ulike regionale behov og forutsetninger krever ulike utviklingsstrategier. Det ble dermed stadig mindre igjen av den distriktspolitikken som Brox kritiserte.

I dag er problembildet ytterligere forandret. Hovedutfordringen i distriktene er ikke lenger fraflytting og manglende sysselsetting. Som Aas-

²⁶ Teigen 2019.

brenn og Sørli²⁷ påpeker, har tidligere flyttinger og lave fødselstall skapt *uttynningsamfunn* som er enda mer griskrendte enn på 1980-tallet. De er ikke avfolket, men de har en stadig eldre befolkning. Nå handler det vel så mye om å skaffe folk til jobbene som å skaffe jobb til folkene. Dette gjelder både i privat og i offentlig sektor, men det er mest påtrengende i pleie- og omsorgssektoren, der behovene også er raskt voksende i større byer. Mange distriktskommuner, som må utføre de samme lovpålagte oppgaver som alle andre kommuner, uavhengig av størrelse, innbyggertall, økonomi eller geografi, har endt opp med dyre vikarbyråer og «fly inn–fly ut»-løsninger. I tillegg har mange av dem betydelige integreringsutfordringer. Mange flyktninger og asylsøkere kommer til en midlertidig mottakskommune før de får en permanent bosettingskommune. Dette er med på å skape samfunn med relativt høy gjennomtrekk – samfunn som er vesensforskjellige fra de Brox i sin tid analyserte.

Brox i dag: Veiviser eller villeder?

Vi kan skille mellom den smale distriktspolitikken, den brede distriktspolitikken og distriktspolitikk som en utilsiktet bieffekt. Den smale distriktspolitikken omfatter de virkemidlene og ordningene som inngår i Kommunaldepartementets programkategori 13.50 Distrikts- og regionalpolitikk. Den brede distriktspolitikken omfatter alle sektorpolitikkenes der distriktspolitiske hensyn er bygget inn. Den siste kategorien omfatter all offentlig politikk som ikke har noe distriktspolitisk siktemål, men som likevel har distriktspolitiske konsekvenser. Brox var i liten grad opptatt av den smale distriktspolitikken. Han fokuserte på den bredere næringsstøtten til distriktene (fiskeri, landbruk og industri),²⁸ og han betraktet konsolideringen av bosettingsmønsteret delvis som en utilsiktet bieffekt av statlig samferdselsutbygging og kommunalt forankret velferdspolitikk.

Felles for de distriktspolitiske arbeidene som vi har presentert her, er også at de inneholder en syndefallsberetning.²⁹ Nord-Norge var tidligere en egalitær allmenning som ikke bare var åpen for alle som trengte sysselsetting, men som kunne tilby konkurransedyktige levekår. Fra en gullalder

²⁷ Aasbrenn og Sørli 2016.

²⁸ Brox var fra 1981 til 1984 med i Bygdeutvalget, et offentlig utvalg som utredet den statlige næringsstøtten til distriktene (NOU 1984: 21A og B).

²⁹ Arbo 1997.

under Nygaardsvold ble imidlertid den nordnorske kyst- og bygdeøkonomien suksessivt underminert. Næringsomstillingene i etterkrigstiden ble ifølge Brox regissert av politiske myndigheter i ledtog med sterke sektorinteresser. Selvsysselessettingsalternativet måtte undergraves for å gjøre helårig lønnsarbeid i byene attraktivt.

Brox mente at bortsett fra det økonomiske toppsjiktet og bunnsjiktet i bygdesamfunnene, som kunne se seg tjent med å flytte til byen, var ikke flytting et ettertraktet alternativ for bygdefolk flest. Hvis de flyttet, var det fordi de mistet det økonomiske grunnlaget og ble tvunget til å forlate bygdesamfunnene. De ble med andre ord presset ut. Han mente at byene ikke hadde noen tiltrekningskraft. I *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni* skrev han lettere ironisk: «Det er ingen som helst grunn til å tro at ungdom, like lite som eldre og gifte, trekkes som møll mot lyset av tettstedenes underholdnings- og servicetilbud.»³⁰ For å forklare flytteprosessene la han altså vekt på push-faktorer, ikke på pull-faktorer.

Men flytting er et resultat av en serie beslutninger der mange faktorer spiller inn – utdanning, arbeid, bolig, endret familiesituasjon, nettverk, eventyrlyst, ønsker om frigjøring og så videre. Flyttinger skjer ikke bare fra distrikt til by, men også den omvendte veien. I sum har det likevel vært en klar demografisk forskyvning fra utkant mot sentrum. Dette er ikke noe særnorsk fenomen, og vi tror det er fruktbart å se dette som en del av en bredere moderniseringsprosess og ikke som et resultat av en konspirasjon for å gjøre bygdene ubeboelige.

Nord-Norge i dag ser helt annerledes ut enn da NNP ble lansert. Den gangen bodde fortsatt tre av fire i spredtbygde strøk, og av den yrkesaktive befolkningen jobbet halvparten i primærnæringene. I dag bor tre av fire i byer og tettbygde strøk, og mer enn fire av fem jobber i tjenesteytende næringer. Selv om det bebodde Nord-Norge ikke har krympet vesentlig, bor en langt større andel av befolkningen nå sentralt. Mens distriktene tidligere hadde høye fødselstall og en relativt ung befolkning, noe som gjorde at folketallet kunne stabiliseres ved å redusere fraflyttingen, er det i dag knapt unge igjen til å flytte. De nye generasjonene vokser i all hovedsak opp i byene.

På ett punkt er vi i dag delvis tilbake til den samme situasjonen som i 1960-årene. Med Russlands invasjon av Ukraina og Putin-regimets utvikling i en stadig mer autoritær retning har vi igjen fått kald krig og minimalt

³⁰ Brox 1984: 81.

samarbeid i nord. Det utenriks- og sikkerhetspolitiske bildet er derfor ikke så forskjellig fra da Brox skrev *Hva skjer i Nord-Norge?*. Men den internasjonale situasjonen aktualiserer spørsmålet om hva som *nå* er den relevante regionen. For Brox var det Nord-Norge. Etter innføringen av direkte fylkestingsvalg i 1974 og en økende desentralisering av de distrikts- og regionalpolitiske virkemidlene ble fylkesgrensene viktigere. I Nordland har det primært handlet om Nordland, ikke om Nord-Norge, og det har vært en stadig rivalisering mellom de to fylkeshovedstedene Bodø og Tromsø. Den samiske mobiliseringen førte til sameloven og opprettelsen av Sametinget i 1987. Dette definerte en ny region. Etter Sovjetunionens sammenbrudd i 1991 ble Barentsregionen, nordområdene og Arktis viktige arenaer for grenseoverskridende samarbeid. I dag, etter at Finland og Sverige har blitt NATO-medlemmer, blir Nordkalotten og aksene Barentshavet–Østersjøen stadig oftere trukket fram som en relevant samarbeidsregion. Kort sagt: Det har blitt mange flere konkurrerende regionprosjekter.

Næringsutvikling har også blitt noe langt mer kontroversielt. Hva enten det dreier seg om utbygging av vindkraft, linjenett, gruvedrift, nye datasentre, olje- og gassutvinning, oppdrett eller turisme, er motstanden stor. Brox ville beskytte de nordnorske småbrukersamfunnene og yrkeskombinasjonen, men i dag er det hensynene til klima, natur- og miljøvern, strømpriser, eierskap og reindrift og samiske rettigheter som står i forgrunnen. Overturisme og press på boligmarkedene i byene har også blitt et viktig tema.

Brox og hans tilhengere har i årevis framhevet Nord-Norge som en ressursrik region, der kystsamfunnene hadde klart seg bra hvis de bare hadde fått tilbake de fiskeressursene som rettmessig tilkommer dem. Det er vanskelig å si hva som ville ha skjedd hvis trålerne ikke hadde sluppet til, og hvis kystfiskerne hadde beholdt sine historiske rettigheter. Da driver vi kontrafaktisk historieskriving. Stengningen av fiskeriallmenningen, som skjedde i 1989 og framover, var etter vårt syn helt nødvendig for å bevare ressursene.³¹ Men *måten* myndighetene stengte på, og hvordan *fordelingen* av kvotene foregikk, kunne ha vært gjort annerledes.³² Fordelingen kunne ha vært sterkere i favør av kystfiskerne, og det kunne ha vært lagt sterkere begrensninger på omsetningen av fiskerettigheter. Det var det imidlertid ikke politisk flertall for på Stortinget, og selv med en annen fordeling av

³¹ Holm 2001.

³² Hersoug 2005.

ressursene ville fiskerinæringen trolig ha spilt en beskjeden rolle med hensyn på å bevare bosettingsmønsteret.³³ Det er i dag en mye løsere kobling mellom fiskeflåte og bosetting enn det var i 1960- og 1970-årene. Økt videreføring i nord har vært etterspurt helt siden 1960-årene, men møter i dag fort på tollbarrierer i EU, som er det viktigste eksportmarkedet for norsk fisk. Veksten i kystnæringene i nord har i stedet kommet i havbruksnæringen, som i dag står for 70 % av den totale eksportverdien i sjømatnæringen, og som sysselsetter langt flere enn den tradisjonelle fiskerinæringen.³⁴

Kort oppsummert: Vi mener at de anbefalingene Brox kom med i henholdsvis 1966 og 1984 når det gjelder å styrke distriktene, spesielt i Nord-Norge, har begrenset verdi i 2026. Vi deler mange av de verdiene som Brox gjorde seg til talsmann for, både med hensyn til velferdsstaten, forvaltningen av fellesressurser og betydningen av mindre sosial ulikhet, men vi tror at den økonomiske og politiske situasjonen i dag er så forskjellig at distriktspolitikken blir nødt til å forholde seg til andre grep enn tilbakevending til tradisjonelle næringer. 50 år seinere er det nok også andre politikkområder enn distriktspolitikken som har større betydning for utviklingen i og av distriktene, slik som samferdselspolitikken, helsepolitikken, utdannings- og forskningspolitikken og ikke minst det kommunale inntektssystemet.³⁵

Til spørsmålet om hva som bør videreføres i arven etter Brox, finner vi kanskje størst verdi i bestrebelsene hans på å se samfunnet nedenfra, kritisk granske de utilsiktede konsekvensene av ulike sosiale ordninger og ønskene om å avdekke handlingsmuligheter. Da blir det viktig å se framover og unngå tilstivnede tankemønstre så vel som stivnede industrielle strukturer.

³³ Iversen et al. 2020.

³⁴ Iversen et al. 2025.

³⁵ Røvik 2012.

Referanser

- Almås, R., Karlsen, K.H. og Thorland, I. (1995). *Fra pliktsamfunn til mulighetstorg*. Rapport 5/1995. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning, Universitetet i Trondheim.
- Arbo, P. (1997). Alternative Nord-Norge-bilder: Perspektiver på regional næringsutvikling. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 9(4): 310–324.
- Arbo, P. (2007). Den regionale fellesnevner. *Plan*, 39(2): 20–27.
- Austrem, L.M. og Ingebrigtsen, G. (2001). *Feskarbonden og andre kvinnfolk*. Stamsund: Orkana forlag.
- Brox, O. (1963). Three Types of North Norwegian Entrepreneurship. I Barth, F. (red.): *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1964a). Natural Conditions, Inheritance, and Marriage in a North Norwegian Fjord. *Folk*, 6: 36–45.
- Brox, O. (1964b). Avvisning av storsamfunnet som økonomisk tilpasningsform. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5(1): 167–178.
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Brox, O. (1968). *Avfolking og lokalsamfunnsutvikling i Nord-Norge*. 1. utgave. Ås: Norges landbrukshøgskole.
- Brox, O. (1969). Recruitment and Organizational Stability in Industrially Underdeveloped Areas: Some Aspects of the Problem of Industrialization in the Cod-Fishery of North Norway. *Acta Sociologica*, 12(1): 20–28.
<https://doi.org/10.1177/000169936901200103>
- Brox, O. (1971). *Avfolking og lokalsamfunnsutvikling i Nord-Norge*. 2. utgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Brox, O. (1972). Notat til Landsdelskomiteen for Nord-Norge om universitetets rolle i landsdelen. Arbeidsdokument nr. 23, Landsdelskomiteen for Nord-Norge.
- Brox, O. (1978). *Regionale integrasjonsprosesser i Nord-Norge*. Prosjektrapport nr. 3. Tromsø: Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Brox, O. (1980). Mot et konsolidert busettingsmønster. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 21(3/4): 227–244.
- Brox, O. (1984). *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*. Tromsø–Oslo–Bergen–Stavanger: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1989). *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Oslo: Gyldendal.

- Brox, O. og Handegård, O. (1974). *Landsdelskomiteen for Nord-Norge: Kritikk og alternativer*. Tromsø: Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Christensen, P. (2014). *Havet, fisken og oljen 1970–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elstad, Å. (2023). Fiskarbonden i solnedgang. I Drivenes, E.-A. (red.): *I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år*, 90–99. Septentrio Conference Series, 2023(2).
<https://doi.org/10.7557/5.7311>
- Flakstad, A.G. (1984). Kan endring innen kvinnearbeidet utløse strukturendringer? I Rudie, I. (red.): *Myk start – hard landing*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Frank, A.G. (1969). Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology. I Frank, A.G.: *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- Hersoug, B. (2005). *Closing the Commons. Norwegian Fisheries from Open Access to Private Property*. Delft: Eburon.
- Holm, P. (2001). The Invisible Revolution – The Construction of Institutional Change in the Fisheries. Tromsø: Norges Fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø.
- Howlid Wærp, H. (2015). «... Langt der oppe mot nord.» Bilder av Nord i nordnorsk lyrikk – Fra Elias Blix til Morten Wintervold. *Nordlit*, 35, 79-102.
- Hersoug, B. og Leonardsen, D. (1979). *Bygger de landet? Distriktpolitikk og sosialdemokrati (1945–1975)*. Oslo: Pax Forlag.
- Iversen, A., Asche, F., Buck, M., Henriksen, E., Stein, J. og Svaestuen, S. (2020). The Growth and Decline of Fisheries Communities: Explaining Relative Population Growth at Municipality Level. *Marine Policy*, 112: 103776.
- Iversen, A., Asche, F., Nyrud, T., Robertsen, R., Bendiksen, B.I., Cárdenas-Retamal, R. og Steinsbø, S. (2025). The Growing Importance of Aquaculture: The Case of Norwegian Salmon. *Reviews in Aquaculture*, 17: e70088.
<https://doi.org/10.1111/raq.70088>
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Paulsen, K. (1984). Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti. SFs distriktpolitikk fra 1961–67. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1: 119–137.
- Rostow, W.W. (1960). *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Røvik, K.A. (2012). Makt over Nord-Norge. I Jentoft, S., Nergård, J.-I. og Røvik, K.A. (red.): *Hvor går Nord-Norge? Et institusjonelt perspektiv på folk og landsdel*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Saugestad, S. (1980). Omsorgsbonden. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, bd. 21, 3–4.
- St.meld. nr. 85 (1951). *Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge*. Oslo: Handelsdepartementet.
- St.meld. nr. 29 (1963–1964). *Om virksomheten til Distriktenes utbyggingsfond i 1962 og om virkemidlene i distriktsutbyggingen*. Oslo: Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Teigen, H. (2019). *Distriktspolitikken historie i Norge*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Aarsæther, N. (2024). *Samfunnsplanlegging gjennom 50 år. Tverrfagleg utdanning for lokal og regional utvikling*. Tromsø: Sepentrio Reports.
<https://doi.org/10.7557/st.2024.2>
- Aasbrenn, K. og Sørle, K. (2016): Uttynningsamfunnet 25 år etter. I Villa, M. og Haugen, M. (red). *Lokalsamfunn*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk